

УДК 811.161.2:39

ВИБАЧЕННЯ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНА ГРУПА МОВНОГО ЕТИКЕТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ М.КОЦЮБИНСЬКОГО)

Сослюк О.П.

В українському мовознавстві цю проблему досліджували С.Богдан, Я. Радевич-Винницький, Є.Чак, М.Білоус, Н.Плющ, Ф. Бацевич, Б. Антоненко-Давидович, О.Корніяка, Н.Ботвина, Ю.Новикова, М.Стельмахович, О. Миронюк, І. Афанасьєв.

У зарубіжному мовознавстві – Н.Формаиовська, А.Байбурин, А.Топорков, Е. Поуст, Р.Ратмайр, А.Вежбицька, І.Гумовська.

Актуальність. Спілкування людей завжди відбувається в межах певної культури із використанням конкретної етнічної мови, неповторних картин світу, а також законів спілкування, випрацюваних у межах цієї мови і культури. Потрапляючи в інше культурно-мовне середовище, людина фактично опиняється в іншому світі цінностей і законів спілкування [1, с.251].

У мовленні кожної людини, в арсеналі її комунікативних засобів значну роль відіграє мовний етикет [1, с.261] та етикет загалом.

Вступ до проблеми. Мовний етикет є явищем загальнолюдським. Але у кожної нації є свої особливості, зумовлені, з одного боку, кліматичними та географічними умовами, а з іншого боку – національним характером, мисленням народу.

Національно-мовна специфіка втілена в системі мовних формул, символів, словесних форм, жестів, міміки, що увібрала найдавніші звичаї і традиції.

У мовному етикеті є не лише унікальні риси, але й універсальні. Так, формули вибачення є в усіх народів, але вони різняться кількістю лексем, семантичним навантаженням та вживанням у різних ситуаціях. Компоненти ситуацій (*мовець і його соціальна роль; слухач і його соціальна роль; відношення між мовцем і слухачем і пов'язаний з цим тон спілкування* (офіційний, нейтральний, дружній); *мета; засіб спілкування* (підсистема чи стиль мови, паралінгвістичні засоби – міміка, жести та ін.); *спосіб спілкування* (усний/писемний, контактний/дистантний); *місце спілкування* [6, с.60] є універсальними для різних країн. Національно-специфічними будуть лексеми, які вживаються у ситуації, та їх додаткове семантичне навантаження і самі ситуації, які пов'язані з мовною картиною світу та культурними знаннями певної нації.

В українській культурі, на противагу англійській, де функціонують три формули (sorry, excuse me, apology) [3, с.124-134], є велика парадигма формул вибачень, серед яких повсякденно-побутові („вибачте“, „пробачте“), релігійні („прости, Господи“), приховані („не гнівайся“, „мені соромно“) та описові.

Національно-культурну специфіку формул вибачення певного етносу можна простежити на прикладі культурних сценаріїв (термін ввела А.Вежбицька, детальніше див. [2]). Вони базуються на культурних нормах, які відмінні в різних культурних системах.

Аналізуючи епістолярію Михайла Коцюбинського, можна виділити такі українські культурні сценарії:

ВИБАЧЕННЯ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНА ГРУПА МОВНОГО ЕТИКЕТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ М.КОЦЮБИНСЬКОГО)

– я зробив комусь щось погане, через те я погано почуваюсь і прошу вибачення. Наприклад: "Мені соромно, що я й досі не прислав Вам того оповідання.... почуття вини тяжить на сумлінні, і я прошу вибачити мені" [4, т.5, с. 245]

– я можу зробити щось погане, через це хтось може погано почуватись, тому я роблю щось добре – прошу вибачення: "Може, завтра не встигну написати тобі листа, бо пізно вернемось, тож вибачай і не турбуйся" [4, т.5, с.89-90].

Для українців характерно те, що люди, дякуючи, водночас можуть просити вибачення. Наприклад: "І спасибі Вам, і вибачення прошу за клопоти, що чиню Вам у своїй справі" [4, т.5, с.129].

Правда, епістолярій не є достатнім джерельним матеріалом для виділення усіх культурних сценаріїв українців, тому ця тема потребує детальнішого дослідження на прикладі текстів інших функціональних стилів.

Формули вибачення в українській культурі є також категорією ввічливості. Коли українець провинився, навіть нехотючи, він попросить вибачення.

На ситуацію категорії вибачення впливають також прагматичні детермінанти, що впливають на поведінку тих, хто просить вибачення (термін ввела Р.Ратмайр, детальніше див.[5]), маються на увазі деякі особливості, які впливають на вибір формули вибачення та частотність уживання та які можуть бути відмінними у різних культурах. Це мова чоловіка та жінки, соціальна дистанція, категорія свій/чужий, вид і розмір шкоди.

Формули вибачення можна поділити на такі види: метакомунікативні (порушення норм ведення розмови), конвенційні (порушення правил ввічливості та етикету) та вибачення по суті (за вагомий вчинок) [5, с.139-212].

Так, аналізуючи формули вибачення в епістолярію М. Коцюбинського, хочемо зазначити, що метакомунікативні, конвенційні та вибачення по суті по-різному реалізуються в особистій та професійній сфері життя. Найбільше вибачень є конвенційними. Переважають вибачення за прохання та турбування та за пізню відповідь на лист. Найбільш уживаними є лексеми *вибачай/-те* (56 разів) та *не гнівайся/-тесь* (21раз). Лексема *простіть* вживається 10 раз у конвенційних вибаченнях та 1 раз у вибаченнях по суті.

В епістолярію існують також унікальні інтимні вибачення (..Не гнівайся на мене, раю мій, за цей аліор в краї родинних втіх... Ти знаєш свого поганого, бридкого Мусю: йому часом страх як хочеться попустувати трішки" [4, т.5, с.61]; „Ну, не лай: я вже не сумую!" [4, т.5, с.61]; „Серце моє, не сердься, а лучше поцілуй мене в думці, як я оце роблю зараз з тобою" [4, т.5, с.157]), які можна більше охарактеризувати як авторські, ніж як національні. Ще варто зазначити, що є вибачення, які вживаються лише в епістолярному стилі. Це, наприклад, вибачення за короткого листа, за пізню відповідь на лист, за невеселого листа, за трату часу на читання надісланого листа.

Загалом, формули вибачення характеризують український народ як ввічливий, доброзичливий, толерантний стосовно інших.

Висновки. Вивчення формул вибачення на ширшому мовному матеріалі, а також лінгвоетикету українців загалом в іншомовній аудиторії дозволить їй глибше проникнути в українську культуру, а також ознайомить іноземних студентів із типовими ситуаціями та формулами мовного етикету та специфікою лінгвоетикету українців.

Список літератури

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К., 2004. – 344 с.
2. Вежибицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М., 2001. – 272 с.
3. Воловик А. В. О некоторых особенностях современного английского речевого поведения // Этнопсихолінгвістика / Ю. А. Сорокин, И.Ю. Марковина, А.Н. Крюков и др. Отв. ред. и авт. предисл. Ю.А. Сорокин. – М., 1988. – С. 124-134.
4. Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 5-7.
5. Ратмайр Р. Прагматика извинения: Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры. – М., 2003. – 272 с.
6. Струганець Л. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль, 2000.

Додаток А¹

№ п/п.	Лексичне вираження категорії вибачення	Загальна частотність вживання	Частотність вживання в особистій сфері життя	Частотність вживання у професійній сфері життя
1.	Вибачай / -те	56	24	32
2.	Не гнівайся / -тесьь	21	8	13
3.	Простіть	11	1	10
4.	Мені соромно	6	0	6
5.	Не сердься	4	4	0
6.	Не ремствуй	1	1	0
7.	Не лай	1	1	0
8.	Не гримай	1	1	0
9.	Не здивуйте	1	0	1
10.	Описова конструкція	6	1	5

Поступила до редакції 03.03.2005 р.

¹ Додаток містить статистичні дані лексем на позначення вибачення в епістолярії М. Коцюбинського, тобто подано лексеми, їхню загальну частотність вживання, а також частотність вживання окремо в особистій та професійній сферах життя